सङ्घगुरुः स्वामी ब्रह्मानन्दः

ब्रह्मचारी ईशानचैतन्यः*

ॐ ब्रह्मानन्दं परमसुखदं केवलं ज्ञानमूर्तिं
द्वन्द्वातीतं गगनसदृशं तत्त्वमस्यादिलक्ष्यम्।
एकं नित्यं विमलमचलं सर्वधीसाक्षिभूतं
भावातीतं त्रिगुणरहितं सद्गुरुं तं नमामि॥

संसारार्णवघोरे यः कर्णधारस्वरूपकः।
नमोऽस्तु रामकृष्णाय तस्मै श्रीगुरवे नमः॥

अवतारः यदा मर्त्यभूमिम् अवतरति, तेन सह तस्य लीलापार्षदाः अपि आगच्छन्ति। तद्वत् श्रीश्रीरामकृष्णदेवेन सह तस्य मानसपुत्ररूपेण ब्रह्मानन्दमहाराजस्य अपि आगमनं जातम्। तस्य नाम आसीत् राखालमहाराजः। श्रीश्रीठाकुरः तं राखाल इत्येव नाम्ना आह्वयति स्म। एकदा श्रीरामकृष्णः भावावेशेन अपश्यत् यत् श्रीश्रीमाता जगदम्बा एकं बालकम् आनीय तस्य क्रोडे स्थापयन्ती तम् अवदत्—"तव पुत्रः"। पुत्र इति नाम्ना सशङ्किते जाते सति, श्रीश्रीजगन्माता तम् आश्वस्य उक्तवती—"न तु साधारणपुत्रः इव। एष तु तव मानसपुत्रः।" श्रीरामकृष्णस्य बालकभावविशिष्टेन श्रीराखालेन सह वात्सल्यरसास्वादनस्य अद्भुता इयं लीला। परवर्तिनि काले राखालस्य आगमनात् पूर्वं श्रीश्रीठाकुरस्य भावावेशेन दर्शनं जातम्—"गङ्गायां शतदलपद्मोपरि, भगवता श्रीकृष्णेन सह कश्चन तादृशः बालकः तस्य करं धृत्वा नृत्यति"।

---

* रामकृष्णमिशन्-विद्यामन्दिरस्य, बेलुडमठस्य।

dīpaśikhā/v8/2025/Brahmachari Ishanachaitanya/pp. 87-92

इदानीं राखालस्य दर्शनात् तादृशी कथा मनसि समुदिता सती राखालं चिह्नितवान् सः अन्तर्यामी भगवान् श्रीरामकृष्णः। यत्—“सोऽयं राखालः”।

“कालिन्दीफुल्लकमले माधवेन क्रीडारतः।
ब्रह्मानन्द नमस्तुभ्यं सद्गुरो लोकनायक॥”

श्रीमत्स्वामिविवेकानन्दमहाराजः यथा श्रीरामकृष्णसङ्घे अस्मासु, ‘स्वामीजी’ इति नाम्ना प्रसिद्धः, तद्वत् श्रीमत्स्वामिब्रह्मानन्दमहाराजोऽपि ‘राजामहाराजः’ वा ‘महाराजः’ वा इति नाम्ना सुपरिचितः। श्रीरामकृष्णमठप्रतिष्ठान्तरं स्वामीजी अस्य सङ्घाध्यक्षपदं ब्रह्मानन्दमहाराजाय समर्पितवान्। श्रीश्रीठाकुरस्य उक्तिरासीत्—“सम्पूर्णमेकं राज्यं परिचालयितुं समर्थः राखालः। स्वामीजी उक्तवान्—“अस्मासु राखालः आध्यात्मिकमार्गे अस्मत् सर्वेभ्यः गरिष्ठः”। महाराजस्य सङ्घाध्यक्षकाले सा उक्तिः प्रमाणिता जाता इति दरीदृश्यते।

सङ्घगुरुः वस्तुतः श्रीश्रीरामकृष्णदेवस्य अन्या गुरुमूर्तिः। गुरुशक्तिः शिष्यान् सदैव रक्षति। गुरुभाव ईश्वरस्य एव भावः। अज्ञानमोहाविष्टं जीवं संसारदुःखात् त्रातुं तथा शान्तिं प्रदातुं च भगवन्तं विना सामर्थ्यं कस्य विद्यते! करुणाद्रस्य भगवतः तादृशी उद्धारकारिणी मूर्तिरेव गुरुमूर्तिः।—“तस्मै श्रीगुरुमूर्तये नम इदं श्रीदक्षिणामूर्तये”।

तस्मात् अवताराः एव यथार्थगुरवः। गुरुः बृहस्पतिः। गुरुरेव ब्रह्मा, विष्णुः, महेश्वरश्च, साक्षात् ब्रह्म एव।

गुरुर्ब्रह्मा गुरुर्विष्णुः गुरुर्देवो महेश्वरः।
गुरुरेव परं ब्रह्म तस्मै श्रीगुरवे नमः॥

अवतारवरिष्ठः तथा आचार्याणामपि महाचार्यः श्रीरामकृष्णदेवः तादृशः गुरुमूर्तिः। तस्य कृपया जनाः त्वरितं शोकं तीर्त्वा अमृतत्वं प्राप्नुवन्ति। तस्य मानसपुत्रः ईश्वरकोटी राखालमहाराजोऽपि लोकशिक्षार्थं तेनैव चिह्नितः। तादृशी

गुरुशक्तिः पितुः पुत्रे सञ्चारिता। सुदीर्घं कालं यावत् अस्माद् गुरुशक्तिबलात् सः सङ्घं परिचाल्य, तया गुरुशक्त्या सङ्घशरीरं पुष्टीकृतवान्।

महाराजविषये तस्य गुरुभ्रातॄणां मतं कीदृशम् आसीत् इति किञ्चित् उल्लेखं करोमि।

स्वामी प्रेमानन्दमहाराजः अपर्णानन्दमहाराजम् उक्तवान् यत् "महाराजः श्रीश्रीठाकुरस्य मानससन्तानः, तस्य अपरञ्च रूपम्। तस्य कृपाप्राप्तिः यदि भवेत् जानीयात् श्रीश्रीठाकुरस्य कृपा एव प्राप्ता" इति।

तद्वत् वाक्यं स्वामी शिवानन्दमहाराजः अपि उक्तवान्। कथितञ्च— "श्रीश्रीठाकुरस्य आध्यात्मिकशक्तिः महाराजमाध्यमेन सम्पूर्णं जगत् इदानीं लभते।

एकस्मिन् पत्रे स्वामिरामकृष्णानन्दमहाराजेन उक्तं—यः कोऽपि परमपूज्यपादानां श्रीमत्स्वामिब्रह्मानन्दमहाराजानां चरणयोः शरणागतत्वं प्राप्तवान्, स इह जीवने एव आत्मदर्शनं भगवद्दर्शनं च कृत्वा कृतार्थः भविष्यति इति मे निश्चया मतिः।

श्रीमत्सारदानन्दस्वामिपादः अवदत्—अस्मासु महाराजस्य एव चलने वदने च सर्वावस्थायां श्रीश्रीठाकुरस्य परमहंसावस्थायाः भावादिकं परिलक्ष्यते।

भोः मान्याः, महाराजमाध्यमेन श्रीश्रीरामकृष्णदेवस्य शक्तिः कथं प्रसारिता जाता इति विषये एकां घटनां संक्षेपेण वदामि। स्वामिनिर्वाणानन्दमहाराजेन कथितमिदम्। स्वामिसारदानन्दमहाराजेन प्रत्यादिष्टा एका बालिका महाराजदर्शनार्थं बलराममन्दिरम् आगता। तदा महाराजः विश्रामं लभते स्म। व्याकुलहृदया सा महाराजस्य दर्शनम् इष्टवती। तदा सेवकेन संवादः प्रेषितः। महाराजः ताम् आहूतवान्। महाराजं प्रणमन्ती सा रुदितवती। न्यवेदयत् तस्याः वेदनावार्ता—सा, चतुर्दशवयःकाले कृतविवाहा। सप्ताहद्वयात् परं तस्याः पतिः स्वर्गतः। तदा वर्षात्मकं कालं यावत् सर्वदा शोकेन रुदितवती सा

भगवत्समीपे प्रार्थनां कृत्वा दिवसं यापयति स्म। एकवत्सरानन्तरं श्रीश्रीठाकुरः तत्समीपे प्रकटीभूय तामुक्तवान्—"मा रोदिसि! मम पुत्रः राखालः वाग्वाजारे तिष्ठति। तन्निकटं गच्छ। सः अवश्यं सहायतां करिष्यति"। तर्हि सा महाराजस्य दर्शनाय आगता।

तद्दिने सा घटिकाद्वयं यावत् महाराजसमीपे यापितवती। महाराजः कृपापूर्वकं तस्यै मन्त्रदीक्षां दत्तवान्। अतः तस्याः शोकभारः लाघवः जातः।

गुरुविषयके प्रबन्धे राजामहाराजेन निगदितं—"ब्रह्मवित् गुरुः शक्तिसञ्चारपूर्वकं मन्त्रं दत्वा शिष्यस्य आध्यात्मिकपन्थानं सुगमं करोति। यावत् शिष्यः ज्ञानं न लभते तावत् गुरुः तत्कृते वर्तमानः भवति। शिष्यस्य कृते गुरुः ब्रह्मप्राप्तः अपि मध्ये मध्ये स्वात्मानं प्रकटयति अपि।

तादृशः सामर्थ्यवान् गुरुः आसीत् अस्माकं महाराजः। स्पर्शशक्त्या एव देवेन्द्रनाथवसुमहोदयस्य मध्ये परिवर्तनं साधितवान् सः। अधिकं किं वदामि! स्पर्शव्यतिरेकेण केवलम् इच्छाशक्त्या एव अपरस्मिन् धर्मभावजागरणाय समर्थः आसीत्। भक्तप्रवरः श्रीगिरिशचन्द्रोऽपि एकदा चित्तचाञ्चल्येन भक्तिभावस्य किञ्चित् न्यूनतां अनुभवति स्म। तदा तस्य मनसः परिस्थितिः भयङ्करा आसीत्। तत् सम्यक् कर्तुं सक्षमः कोऽपि नासीत्। तदा राजामहाराजः तम् आश्वस्य उक्तवान्—"मा भीष्ट! चिन्ता मास्तु। यथा तरङ्गः कदाचित् उपरि गच्छति, ततःपरम् अधः आगच्छति तथाहि, भवतः मनः अपि। तत्कृते चिन्ता न करणीया। एतत् भवन्तं झटिति उच्चावस्थां प्रापयिष्यति।

इत्युक्त्वा यदा राजामहाराजः गच्छन् आसीत्, तत्क्षणमेव गिरिशस्य मनः पुनः पूर्ववत् सम्यक् भक्तिमण्डितं जातम्। एतादृशी इच्छाशक्तिः महाराजमध्ये सर्वदा क्रीडति।

मन्त्रदीक्षातः पूर्वं महाराजः परीक्षां कृत्वा शिष्यरूपेण गृह्णाति स्म। किन्तु श्रीश्रीमाता सारदादेवी एकदा उक्तवती—"किं करोति राखालः? सः इदानीं दीक्षां

न ददाति!" अधिकन्तु श्रीरामानुजाचार्यस्योपरि यात्राभिनये तस्य आचण्डालं कृपावितरणं दृष्ट्वा महाराजस्य मनः अपि करुणार्द्रं जातम्। एतद्घटनाद्वयस्य अनन्तरं सः दीक्षाविषये उदारभावम् अवलम्बितवान्। एकदा दीक्षाप्रदानात् परम् तेन कश्चन शिष्यः भाषितः—"यः कोऽपि वा आगच्छतु नाम, तस्मै एव दीक्षां प्रदास्यामि। अनया तस्य मङ्गलम् अवश्यं भविष्यति"।

केवलं कृपां कृत्वा एव न विरमति सः। साधकं तत्कृपाधारणे योग्यं कर्तुं प्रयतते अपि। तेन गदितम्—"गुरुस्तु कृपां कृतवान्। भगवत्कृपया सदिच्छापि जागृता, साधुसङ्गः अपि जातः। इदानीं स्वस्य मनसः कृपा एव अपेक्षणीया"। एतादृश्या प्रक्रियया सः शिष्यं प्रबोधयति स्म। शास्त्रे उक्तं—मनुष्यत्वं मुमुक्षुत्वं महापुरुषसंश्रयः च इति एतत्त्रयं मुक्तिलाभे आवश्यकम्। सद्गुरुणा श्रीमद्ब्रह्मानन्दमहाराजेन एतद्दूरपर्यन्तम् उक्तं यत्—"साधनमार्गे पुरुषकारः आवश्यकम्। किञ्चित् साधनं कुरु। न्यूनातिन्यूनं चतुर्वत्सरं यावत् कुर्यात्। यदि किमपि न अभविष्यत्, तर्हि मम कपोले चपेटिकामेकाम् अदास्यत्।" किन्तु तस्य प्रयोजनं नास्ति, यतो हि तस्य श्रीमुखाद् निःसृतं वाक्यं कदापि अन्यथा भवितुं नार्हति।

श्रीमत्स्वामिसारदानन्दमहाराजेन उक्तं—"महाराजः आसीत् अस्माकं परिचालकः। न तु मठाध्यक्षपदस्य कर्तृत्वशक्तिद्वारा, अपि तु प्रेमशक्तिद्वारा"।

वस्तुतः जीवनस्य बह्व्यः समस्याः जपादिना प्रार्थनया च दूरीकर्तुं शक्याः—इति महाराजमतम्। काशीस्थितयोः अद्वैताश्रमसेवाश्रमयोः मध्ये विवादः तेन दूरीकृतः अनेन ध्यानजपादिमार्गेण। तादृशस्य दिव्यपुरुषस्य महाराजस्य उपस्थित्या आध्यात्मिकतया च सर्वेषां मनः उच्चमार्गं स्वयमेव प्रधावति स्म।

शाश्वतगुरुशक्तेः अदृष्टपूर्वः विकाशः परिलक्ष्यते महाराजस्य जीवने। एकदा गुरुभावभावितः सः आश्वासितवान्—"अस्मिन् जगति कस्यापि साध्यं नास्ति गुर्वाश्रितस्य शिष्यस्य अनिष्टकरणे। जीवने यावन्न ईश्वरदर्शनं जातम्, तावता

बह्व्यः त्रुटयः भवितुमर्हन्ति। किन्तु गुरुम् आश्रित्य यदि कोऽपि तिष्ठेत्, तस्य कृते प्रमादसम्भावना नास्ति एव। सद्गुरोः आश्रयः येन प्राप्तः, तेन तदाश्रयम् अवलम्ब्य यदि स्थीयते, तदा गुरुरेव तेषां अज्ञानं दूरीकर्तुं समर्थः"। चिन्ता मास्तु।

एतादृशं दिव्यघटनाबहुलं जीवनम् अस्माकं प्रियस्य पूज्यस्य महाराजस्य। सङ्घगुरुरूपेण तस्य महती कृपा सङ्घस्य सर्वासु दिक्षु प्रसारिता। सा कृपा गङ्गाधारावत् अद्यापि प्रवाहिता च। अस्माकं केवलं कर्तव्यम्—श्रद्धा। गुरुवाक्येषु विश्वासः, विश्वासः, विश्वासश्च एव। श्रीमद्ब्रह्मानन्दमहाराजेन उक्तं—"गुरुवाक्ये विश्वासं कृत्वा तिष्ठ केवलम्। गुरुकृपया सर्वं भविष्यति, न संशयः। गुरुवाक्ये विश्वासः यदि न स्यात्, तर्हि केवलेन मन्त्रेण किमपि भवितुं नार्हति। मार्जारशावकः इव तिष्ठ। यदा प्रयोजनं भविष्यति, तव माध्यमेन गुरुः सर्वं कारयिष्यति। किं वा जानासि स्वयम्? तस्योपरि भारं प्रत्यर्प्य तिष्ठ। यस्मै भारः न्यस्तः, तस्य दायित्वज्ञानमस्ति। सः तव विषये त्वत्तः अधिकं चिन्तयति। सः सर्वविपदः त्वां रक्षयिष्यति"।

मुण्डकोपनिषदि आम्नातं—"तस्मादात्मज्ञं ह्यर्चयेद्भूतिकामः"। अयि माननीयाः, आगच्छन्तु, शरणागता वयं तं सङ्घगुरुं शिरसा नमामः, प्रार्थयामश्च—अस्माकं सर्वेषामुपरि तस्य कृपाभागीरथी सर्वदा प्रवहतु। तस्य पुण्यजीवनस्य अनुस्मरणेन सभक्तिमुक्तिं श्रीरामकृष्णपदं प्राप्स्यामः इति प्रार्थना परमपूज्यपादानां श्रीमत्स्वामिब्रह्मानन्दमहाराजानां चरणकमलयोः।

मन्नाथः श्रीजगन्नाथो मद्गुरुः श्रीजगद्गुरुः।
मदात्मा सर्वभूतात्मा तस्मै श्रीगुरवे नमः॥

ॐ